Б.Є. ПАТОН — НАУКОВИЙ ЛІДЕР, ВИДАТНИЙ ОРГАНІЗАТОР І НЕВТОМНИЙ ОБОРОНЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ

Виступ президента НАПН України на Міжнародному симпозиумі «Патонівські наукові традиції в світлі нових викликів сучасній науці», 30 листопада 2021 р., м. Київ, Україна

<https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-18-1>

КРЕМЕНЬ

Василь Григорович

доктор філософських наук,
професор, дійсний член
(академік) НАН України і
НАПН України, президент
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У виступі розкрито постать Б.Є. Патона як наукового лідера, видатного організатора і невтомного оборонця національної науки України. Наведено теплі спогади з особистого спілкування з всесвітньо визнаним і відомим ученим. Обґрунтовано ключові принципи діяльності Б.Є. Патона, дотримання яких дало змогу перетворити АН УРСР в одну із найбільш ефективних наукових організацій країни. Звернуто увагу на виняткову роль Б.Є. Патона в роки незалежної України, передусім, щодо створення національних галузевих академій наук. Представлено ініціативи Б.Є. Патона щодо започаткування Програми спільної діяльності НАН України і НАПН України на 2020-2022 роки, створення та законодавчого закріплення Ради президентів академій наук України. Висвітлено діяльність віртуальних виставок, створених у НАПН України: «Борис Євгенович Патон. Його життя — епоха в науці» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського та «Борис Патон і українська гуманітаристика» Педагогічного музею України.

Ключові слова: Б.Є. Патон; лідер; творець науки; Національна академія наук України; Національна академія педагогічних наук України.

Б.Є. Патон безумовно видатна людина, а його життя, діяльність, досягнення — унікальні.

Постать Бориса Євгеновича, зроблене ним важко сповна досягнути і проаналізувати. Я хотів би торкнутися теми — Б.Є. Патон як науковий лідер, видатний організатор і невтомний оборонець національної науки України.

Лідерство, як відомо, є формальним і неформальним. Борис Євгенович це той випадок, коли органічно поєдналися і взаємодоповнили себе обидві ці сторони.

Дійсно, більше п'ятдесяти років керувати Академією, у складі якої понад сотні установ і десятки тисяч вчених, одночасно очолювати велетенський Інститут електрозварювання імені Є.О. Патона — це могло бути під силу лише істинному лідеру в усіх складових цього поняття.

Очолувавши Борисом Євгеновичем Інститут електрозварювання імені Є.О.Патона перетворився на потужний науково-технічний комплекс і посів провідні позиції в країні та світі в галузі наукового забезпечення розвитку зварювання і споріднених технологій. У Києві немало об'єктів, що зведені за допомогою розроблених в Інституті технологій.

Невгамовний пошук винахідника забезпечив створення розробок світового рівня. Феноменальна інтуїція вченого допомагала йому безпомилково передбачати тенденції в науці, щоб у наукових дослідженнях завжди бути на крок попереду.

© НАН України

У психології та педагогіці є таке поняття як професійне вигорання. Воно, як правило, стосується багатьох людей, які пропрацювали у своїй професії 10, 20 чи більше років. Борис Євгенович у науці пропрацював майже 80 років. І чи можна було сказати, що його торкнулося професійне вигорання? Зовсім ні. Досить згадати його активну діяльність щодо керівництва Академією та Інститутом до останніх днів життя.

Лідерські й організаторські якості в науці проявились у Бориса Євгеновича змолоду. Про це свідчить його біографія, зокрема призначення спочатку заступником, а в 1953 р. після смерті батька у віці 35 років, що для того часу надзвичайно рідкісно, і директором Інституту електрозварювання.

«Чого я навчився у свого батька? Того, що попереду має бути робота й інтерес до роботи, а не до набивання своїх кишень дзвінками монетами. Людина повинна любити свою справу й віддаватися їй».

Б. Є. Патон

У 1950 році Борис Патон стає заступником директора Інституту електрозварювання. У 1952 р. Б. Патон успішно захищає докторську дисертацію на тему «Дослідження умов стійкості горіння зварювальної дуги та її регулювання». У 1953 році, після смерті Євгена Патона, йому довірили очолити Інститут, заснований його батьком.

© НАН України

Процитую слова Платона Івановича Севбо, ветерана Інституту електрозварювання: «Одного разу я мав нагоду при обставинах досить вирішальних відповідати на питання — чи може бути

«Одного разу я мав нагоду при обставинах досить вирішальних відповідати на питання — чи може бути директором син директора? Так, син директора може бути, якщо він це може. А в останні роки життя Євгена Оскаровича директором фактично був Борис Євгенович. І оскільки мене запитали про це в парткомі Президії академії після смерті Євгена Оскаровича, то я так і відповів».

Платон Іванович Севбо, ветеран Інституту електрозварювання

© НАН України

5

директором син директора? Так, син директора може бути, якщо він це може. А в останні роки життя Євгена Оскаровича директором фактично був Борис Євгенович. І оскільки мене запитали про це в парткомі Президії академії після смерті Євгена Оскаровича, то я так і відповів». Я знаю як вимогливо дивилися на той час на подібні родинні зв'язки при кадрових призначеннях. Але вже тоді сила авторитету Бориса Євгеновича переборола ці перестороги.

У 1962 р. віці 43 років він очолив Національну академію наук України (тоді АН УРСР).

Академія, яку очолив Б.Є. Патон, у той час не була такою авторитетною в суспільстві, державі і в уявленні тодішнього керівництва Україною як пізніше. Не був настільки авторитетним і Борис Євгенович. Коли я працював пізніше у відділі науки і навчальних закладів ЦК Компартії України, то чув від тих, хто працював вже тривалий час, що на початковому етапі президента АН УРСР Бориса Євгеновича вище завідувача сектору, чи максимум завідувача відділу, не приймали. Така була реальність. Але минуло декілька років, коли під ефективним керівництвом Бориса Євгеновича Академія вже набувала нової якості, а її президент продемонстрував свої видатні здібності, і ставлення змінилося. Тепер уже не тільки у відділі науки і навчальних закладів, а й секретарі ЦК вважали за честь зустріч із Борисом Євгеновичем.

Розказують таку, нібито, бувальщину. Другим секретарем ЦК Компартії України обрали людину, яка до цього була першою в одному із обкомів партії. Молодий, гонористий, розбещений провінційною запопадливістю, він і в Києві намагався дотримуватися попереднього стилю керівництва. Запросив він якось Бориса Євгеновича на зустріч. Протримав досить довго в приймальні, потім під час розмови попросив Бориса Євгеновича вийти з кабінету, бо хтось йому зателефонував. Одним словом, продемонстрував зневажливе ставлення. Борис Євгенович не скаржився, але якось згадав про це в розмові з А.П. Александровим — прези-

дентом АН СРСР. Той за своєю ініціативою зумів передати це Л.І. Брежнєву.

Телефонує Леонід Ілліч В.В. Щербицькому і говорить: «У тебе там другим секретарем працює такий-то, то скажи йому, що таких як він у нас є в кожному райкомі партії, а Патон один». І такої шани та поваги було досягнуто завдяки корінному поліпшенню роботи Академії і лідерської та організаторської ролі в цьому Бориса Євгеновича.

Що ж забезпечило видатну лідерську і організаторську роль Бориса Євгеновича? Відповідь може бути надто розлогою, чого я не можу тут зробити. Тому відзначу лише окремі аспекти.

Перше. Чітке розуміння ролі науки в сучасному суспільному розвитку і необхідності організаційного поєднання фундаментальної і прикладної науки з практичними розробками і експериментальним їх упровадженням. Керуючись саме цією ідеєю, Борис Євгенович зумів перетворити АН УРСР в одну із найбільш ефективних наукових організацій країни, а за системністю її організаційної структури українська АН стала кращою академією. Я у свій час знав не одну академію, починаючи з АН СРСР і можу це стверджувати. При багатьох інститутах академії були створені конструкторські бюро, дослідні виробництва або заводи.

Друге. Незвичайне відчуття перспективних напрямів розвитку науки і техніки. Досить проаналізувати, які інститути були створені за його президентства, щоб переконатися в цьому. Які поєднання, здавалось би протиприродні, здійснювалися під його науковим керівництвом. Скажімо, електрозварювання живих тканин. Або візьмемо, наприклад, його вирішальну роль у створенні Інституту теоретичної фізики імені М.М. Боголюбова та в будівництві гігантського радіотелескопу декаметрових хвиль під Харковом.

Третє. Здатність скрупульозно, вичерпно, послідовно і системно підготувати прийняття серйозних рішень. Будь-які суттєві кроки всебічно обдумувались, супроводжувались різноманітними

консультаціями і тому були вивіреними й оптимальними.

Четверте. Уміння слухати і чути людей, фахівців, шана і повага до людини, до її думки. Турбота за людей. Борису Євгеновичу був притаманний діловий, конкретний, уважний до колег стиль. Одночасно вимогливий стиль великого державного діяча та керівника головної наукової організації України.

П'яте. Виняткова працездатність. Усі, хто працював із ним, знають, перша половина робочого дня — інститут, друга, далеко за межі робочого часу — президія НАН України. І так не тільки роками, а десятиліттями.

Шосте. Борис Євгенович був здатен дуже широко і сміливо мислити. А це необхідна передумова будь-якого лідера й організатора, котрий узявся за виконання масштабних за своєю сутністю та обсягом завдань. Їх було багато в житті й діяльності Бориса Євгеновича Патона.

Борис Євгенович любив Україну. Підтверджені цьому багато, включно з тим, що він не погодився із пропозицією ЦК КПРС про зайняття посади президента АН СРСР після М.В. Келдиша. Цю історію якимось чином використав у своїх інтересах. Років із 15 назад Борис Євгенович запропонував мені стати віце-президентом НАН України. І не тільки запропонував, а й узгодив із президентом України В.А. Ющенком. У силу ряду обставин я не погоджувався на цю пропозицію, хоча розумів, що працювати поряд із Борисом Євгеновичем — це висока честь. Борис Євгенович не хотів погоджуватися зі мною. І от йдуть загальні збори НАН, де розглядають питання про переобрання на посаді президента Бориса Євгеновича. Ми сидимо з ним у кімнаті президії біля конференц-зали, слухаємо трансляцію ходу виборів, і я намагаюсь вмовити Бориса Євгеновича відмовитись від свого наміру. Коли вже усі аргументи були вичерпані, я наводжу останній: «Пам'ятаєте, — кажу, — як Вас викликав М.А. Суслов і від імені Л.І. Брежнєва пропонував очолити тоді АН СРСР. Ви відмовились. А на слова М.А. Суслова, що як Ви можете не виконати доручення Л.І. Брежнєва, сказали: «М.А., президент АН СРСР — це ж не та посада, щоб тягнути людину на вірвовці». І я сказав Борису Євгеновичу, що віце-президент НАН України теж не та посада, щоб тягнути на налігачі. Борис Євгенович розсміявся і погодився зі мною. До речі, жодного негативу з боку Бориса Євгеновича після моєї відмови я не відчув. У цьому також була його велика людяність і повага до людей.

У незалежній Україні Борис Євгенович багато зробив для науки. На жаль, йому доводилося не тільки бути творцем у цій сфері, а й оборонцем національної науки.

Говорячи про творення, досить сказати про його активну роль у створенні національних галузевих академій наук України. І не просто підтримка їх створення, а й усебічна співпраця.

Це може сказати на прикладі **Національної академії педагогічних наук України** і взагалі педагогічної науки.

Ще в далекому 1974 р. Комітет під керівництвом Бориса Євгеновича прийняв рішення про присудження Державної премії УРСР в галузі науки і техніки Василю Олександровичу Сухомлинському за книгу «Серце віддаю дітям». Важливість цього відзначення полягала в тому, що проти В.О. Сухомлинського розгорнуто шалену боротьбу за нібито відступ від лінії партії. І ця премія була свого роду посмертна реабілітація видатного педагога.

Борис Євгенович був ініціатором створення НАПН України, а в 2003 р. його обрали почесним членом нашої академії.

Одним із останніх підписаних ним документів була **Програма спільної діяльності НАН України і НАПН України на 2020-2022 роки**.

Важливим є створення за його ініціативи, а потім і закріплення законодавчо Ради президентів академій наук України, на якій розглядаються актуальні проблеми розвитку науки в Україні.

Мені особливо пам'ятні 2000-2005 рр., коли, за рекомендацією Бориса Євгеновича, я був призначений і працював міністром освіти і науки України. У 2000-2001 рр. мав честь співпрацювати із академіком Я.С. Яцковим як першим заступником міністра, що відповідав за розвиток науки.

Усі п'ять років я відчував підтримку Бориса Євгеновича, користувався його порадами, а сам намагався всіляко сприяти НАН України та іншим науковим структурам, незалежно від їх відомчої приналежності.

До речі, тоді був найбільший відсоток ВВП, що йшов на фінансування науки в Україні.

Борис Євгенович був і послідовним оборонцем науки. Бо за ці тридцять років були далеко не поодинокі випадки геть зруйнувати науку в Україні і, зокрема, академічну. Одні це робили в силу нерозуміння її значимості, інші — з власних корисних мотивів, треті — невіглази з переконанням, що у світі уся наука нібито робиться лише в університетах. І те, що за роки незалежності вистояла НАН України, а поряд зросли і галузеві академії — у цьому безсумнівно і провідну роль відіграв Борис Євгенович Патон. Ніхто не міг, а то й не хотів сперечатися з його авторитетом. Щира йому вдячність за це від майбутніх поколінь українців.

Шановні колеги, Борис Євгенович Патон — це Людина з великої літери. Людина-планета. Символічно, що він є першим Героєм України. Наш святий обов'язок зберегти пам'ять про нього, про його діяння, сповідувані ним принципи і цінності, залишені ним заповіти. Це потрібно не тільки для того, щоб віддати належне цій видатній людині, скільки для того, аби зробити його досвід надбанням усієї країни, надати йому практичного і діяльнісного характеру.

Саме цим ми керуємося в НАПН України. Так, за короткий час у нашій **Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського** розроблено **віртуальну виставку «Борис Євгенович Патон. Його життя — епоха в науці»**.

У Педагогічному музеї України створено віртуальну виставку «Борис Патон і українська гуманітаристика». Зокрема, в ній наведено ряд мудрих думок Бориса Євгеновича і одна з них звучить так: «Щастя — це творчість, любов, здоров'я. Це відчуття того, що твоє життя, твоя діяльність потрібні людям».

За цим визначенням Борис Євгенович безумовно був щасливою людиною. Його любили мільйони людей. Він любив людство і кожну окрему людину! Він любив Україну! Він любив життя!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського. (2021). *Борис Євгенович Патон. Його життя — епоха в науці*. <https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=28548>
- Кремень, В.Г. (2020). Про Програму спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020-2022 роки. Доповідь на засіданні Президії НАПН України 19 березня 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-2-3>
- Кремень, В.Г., Луговий, В.І., Топузов, О.М., Ревейло, І.Ю., & Базелюк, Н.В. (2020). Про виконання у

2020 р. Програми спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020-2022 роки. Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 17 грудня 2020 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(2). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-2-2-5>

Міхно, О.П. (2021). Віртуальна виставка «Борис Патон і українська гуманітаристика». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 3(1). <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-18-1>

Національна академія наук України. (2021). *Міжнародний симпозиум «Патонівські наукові традиції в світлі нових викликів сучасній науці»*. <https://bit.ly/3xFdvKQ>

Національна академія педагогічних наук України. (2020). *Програма спільної діяльності Національної академії наук України та Національної академії педагогічних наук України на 2020-2022 роки*. <http://naps.gov.ua/ua/activities/research/nas/>

Національна академія педагогічних наук України. (2021). *Пленарне засідання Міжнародного симпозиуму «Патонівські наукові традиції в світлі нових викликів сучасній науці»*. <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2518/>

Педагогічний музей України. (2021). *Борис Патон і українська гуманітаристика. Віртуальна виставка*. http://pmu.in.ua/actual-info/borys_paton/

BORYS PATON AS A SCIENTIFIC LEADER, OUTSTANDING ORGANISER, AND TIRELESS DEFENDER OF NATIONAL SCIENCE IN UKRAINE

Speech by the President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine at the International Symposium "Paton Scientific Traditions in the Light of New Challenges to Modern Science", November 30, 2021, Kyiv, Ukraine

Vasyl Kremen

DSc in Philosophy, Professor, Full Member (Academician) of NAS of Ukraine and NAES of Ukraine, President, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. The speech reveals the figure of Borys Paton as a scientific leader, outstanding organiser, and tireless defender of national science in Ukraine. The warm memories of personal communication with the world-renowned and well-known scientist are given. The key principles of Borys Paton activity are grounded; compliance with them made it possible to turn the Academy of Sciences of the Ukrainian Socialist Soviet Republic into one of the most efficient scientific organizations in the country. Attention is drawn to the unique role of Borys Paton in the years of independent Ukraine, first of all, regarding the establishment of the national branch academies of sciences. Borys Paton initiatives on developing the Joint Activity Program of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Educational Sciences of Ukraine for 2020-2022, establishing and legislative consolidating the Council of the Presidents of the National Academies of Sciences of Ukraine are enlightened. The virtual exhibitions created in NAES of Ukraine are presented: "Borys Paton. His Life is an Era in Science" of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, and "Borys Paton and the Ukrainian Humanities" of the Pedagogical Museum of Ukraine.

Keywords: Borys Paton; leader; creator of science; National Academy of Sciences of Ukraine; National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Дата публікації: 1 грудня 2021 р.